

Розділ II. ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Part II. PROBLEMS AND CONTRADICTIONS OF MODERN CULTURAL PROCESS

УДК 78.03«18-19»:008:301

Ліва Наталія Валеріївна, кандидат мистецтвознавства,
старший викладач Вінницького державного
педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

РЕЦЕПЦІЯ САКРАЛЬНОГО У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ КУЛЬТУРІ ХХ СТОЛІТТЯ: НАРИС З МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статтю присвячено питанням методології дослідження еволюційних процесів у сприйнятті сакрального носіями європейської культурної традиції; розглядається низка філософських, культурологічних та мистецтвознавчих праць, що мають методологічне значення для окресленої проблематики.

Ключові слова: рецепція сакрального, методологія, діалектика, європейська культура, духовність, культурна криза, європейське суспільство, християнство, картина світу.

Перспектива дослідження уявлень про сакральне, динаміка його рецепції носієм європейської культури виглядає сьогодні нагальною потребою. Актуальність культурологічного пошуку в даному напрямі зумовлена низкою причин. По-перше, окреслене проблемне поле має відношення до однієї з глобальних проблем сучасності – культурної кризи, витоки якої з усією вірогідністю слід шукати у сфері духовних пріоритетів носія культури. По-друге, на сьогодні поняття «європейська культура» внаслідок світового поширення християнства, що має для неї стрижневе значення, давно перейшла межі географічної локації. Це також надає означеній проблематиці глобального характеру. По-третє – й це найсуттєвіше – дослідження динаміки рецепції сакрального крізь призму художньої культури (серцевина якої – мистецтво – є дзеркалом духовного космосу людини) дозволяє виявити на загальному негативному тлі культурної кризи позитивні тенденції, що могли б зіграти вирішальну роль у подоланні цієї кризи в майбутньому.

Вивчення досягнень європейської художньої культури ХХ-ХХІ ст. з точки зору відтворення в них динаміки рецепції сакрального потребує методологічного обґрунтування. На наш погляд, таким підґрунтям може служити чимало філософських, культурологічних та мистецтвознавчих праць, створених упродовж тривалого періоду. У процесі подальшого аналізу буде порушено хронологію їх створення заради збереження логіки єдиного концептуального цілого.

Стрижневе значення для вибудовування методологічної платформи окресленого напрямку дослідження має фундаментальна праця О. Шпенглера «Сутінки Європи», зокрема, інтерпретація ним культури як живого організму, що народжується, розвивається, досягає розквіту, старіє та вмирає: «Культури – це організми. Історія культури – їхня біографія» [5; 169]. Автор надає культурі статусу живої форми: «Засобом для розуміння мертвих форм служить математичний закон. Засіб для розуміння живих форм – аналогія» [5; 35]; «...чи не лежать в основі будь-якого історичного процесу риси, притаманні індивідуальному життю?» [там само].

Даний підхід не передбачає властивостей, що виводили б культуру з ряду «організмів» на більш високий рівень. Однак, поступово розвиваючи свою концепцію, О. Шпенглер торкається й поняття *душі* культури, характеризуючи, зокрема, культуру Європи як своєрідну мега-сутність, наділену «фаустівською» душею, а отже – субстанцію, вищу за «біологічний» організм.

На наш погляд, положення, викладені О. Шпенглером, логічно доповнюються й мають продовження у розвідках співробітників Московського державного інституту мистецтвознавства, які розробили в середині 1990-х років теорію соціальної (соціокультурної) стратифікації. Провідне місце у даній теорії посідає феномен *картини світу* як найперша і унікальна ознака, що об'єднує спільноти будь-якого масштабу, починаючи з найменших соціальних угруповань і завершуючи цілими культурами¹.

У контексті нашого дослідження методологічне значення має думка московських учених про позамасштабність поняття картини світу: «...у вищому розумінні будь-яка культура, навіть

представлена нечисленним народом, не є вищою чи нижчою за культуру народу багатомільйонного, тому що пов'язана з нею картина світу дозволила цьому народові вижити, тобто ця картина світу досить добре відображала дійсність та служила надійним орієнтиром для поведінки людей даної культури» [1]. Базовим критерієм для авторів виступає не масштаб культури (чи субкультури) і не її статус «центру» або «периферії», а *картина світу*. Будь-які картини світу (кожна з яких є в сукупності: світогляд + світосприйняття + світовідчуття) – явища, повністю рівноцінні для зіставлення, незалежно від масштабу їхнього носія – чи то є картина світу цілої культури, що являє собою «обличчя епохи», чи значно менші за масштабом субкультури. Даний напрям мислення дозволяє продовжити даний логічний ряд як шляхом звуження масштабу до окремої особистості, так і шляхом розширення його до нації. У даній ситуації масштаб носія картини світу (в будь-якому випадку це *суб'єкт!*) не має значення й не вносить якісних змін у сутність явища. Поєднуючи твердження авторів теорії субкультурної стратифікації з положеннями О. Шпенглера, можна дійти наступного висновку: *особистість* як носій певної картини світу є явищем поза масштабним, незалежно від того, чи йдеться про окрему людську особистість, чи про культуру загалом. Звідси випливає необхідність інтерпретації культури як *мегаособистості*². Таким чином, у процесі аналізу відображення динаміки уявлень про сакральне у художній культурі Європи, саме таке розуміння культури вбачаємо найбільш доцільним.

Перед дослідником динаміки рецепції сакрального у європейській художній культурі в загальному річизі аналізованого процесу постають дві базові тенденції. Перша – ситуація духовної кризи, що безперервно поглиблюється й пов'язана зі сприйняттям домінуючої сьогодні християнської системи сакральних символів (внутрішній конфлікт віри й знання); друга – пошук альтернативних шляхів її позитивного критичного переосмислення. Перша передбачає акцентуацію принципової несумісності двох сфер духовного життя людини – інтелектуальної та інтуїтивної – і ототожнює процес пізнання з гріхопадінням. Друга демонструє інтенсивний пошук шляхів їх поєднання в результаті усвідомлення рівноцінної необхідності існування даних сфер. Вказані тенденції в розвитку європейської культури у повній мірі знаходять відображення у роботах швейцарського психоаналітика К. Юнга та російського філософа й культуролога О. Лосєва.

Наслідки розбіжностей між вірою та знанням – одне з головних джерел «хвороб духу» у європейському суспільстві – були виявлені К. Юнгом як побічна закономірність у процесі дослідження причин різноманітних неврозів. За твердженням вченого, даний внутрішній конфлікт складав на час його психоаналітичної практики найбільш вагому частину панорами чинників неврозів: їх переважна кількість була викликана невідповідністю традиційних церковних догматів рівню розвитку сучасної людини. Висновки, яких К. Юнг дійшов емпіричним шляхом, мають першочергове значення для нашої проблематики: вперше нагальна проблема необхідності переосмислення існуючої сакральної символіки ідентифікована й зафіксована як результат аналізу емпіричного досвіду. Щоправда, суто науковими (тобто підтвердженими експериментальним шляхом) дані результати можна вважати лише тією мірою, якою сама психологія має відношення до природничого знання. Адже психоаналітичні дослідження являють собою дещо відмінне від наукового експерименту у звичному його розумінні: «Мені досить добре знайома позиція науки, щоб зрозуміти, наскільки неприємно мати справу з тими фактами, котрі не можна адекватно й уповні засвоїти. Складність цих явищ полягає в тому, що самі факти не підлягають сумніву й водночас їх неможливо виразити у мислимих термінах та поняттях», – зазначав Юнг. [6]. Разом із тим, практична діяльність вченого показала, що мова у даному випадку йде про *реальність* особливого роду – реальність психічної екзистенції людини.

К. Юнг встановив визначну роль у психіці людини так званих *нумінозних* переживань³. Накопичення цих різноманітних переживань у сфері колективного безсвідомого сприяє періодичному виведенню на даній основі певних «формул» – релігійних символів та догматів. Якщо власне нумінозні враження алогічні й відрізняються індивідуальною неповторністю й розмаїттям, то у процес формування догмату – й чим далі, тим більше – втручається логіка. Це має свої закономірні негативні наслідки: з часом догмат «косіє», що створює помилкове враження його бездоганності, досконалості. На певному етапі розвитку людської свідомості застигла «формула» потребує чергового переосмислення. Зокрема, дослідження К. Юнга демонструють готовність носія європейської культури (його підсвідомості) до переосмислення феномена сакрального.

Висновки К. Юнга щодо періодичності чергування накопичення нумінозного досвіду з наступною його кристалізацією у систему символів логічно доповнюються рядом базових положень теорії розвитку художніх систем, розроблену Ю. Мурашковським⁴ [3]. Зокрема, у контексті перспективи досліджень рецепції сакрального суттєве методологічне значення має інтерпретація автором проблеми революції та еволюції у розвитку суспільства, певного руху, системи тощо. Міркування Ю. Мурашковського повністю

скасовують той етичний смисл, що його зазвичай приписують даним соціальним процесам, у зв'язку з чим явища еволюції та революції розглядаються як антиномія добра й зла. Демонструючи відносність цього сприйняття, автор дотепно порівнює дане явище з візуальним сприйняттям звичайних сходів: зблизька окремих ступінь сходів (революція) виглядає контрастно у порівнянні з пологим підйомом (еволюція); проте з достатньо великої висоти сходи виглядають вже як суцільний плаский підйом (еволюція). Інакше кажучи, в залежності від того, на якій часовій відстані спостерігаємо те чи інше явище, воно виглядає для нас революційним чи еволюційним.

Теорія розвитку художніх систем, запропонована Ю. Мурашковським, важлива для окресленого напряму дослідження ще й у тому відношенні, що основні її принципи й закономірності органічно транспонуються у поле вивчення систем релігійних і можуть служити методологічним підґрунтям для дослідження динаміки рецепції сакрального.

Питання діалектичної періодичності у зміні явищ природи чи суспільства торкається у своїй праці й О. Чижевський, порівнюючи цю періодичність з рухами гігантського маятника: «Космос не знає виснаження, йому притаманне вічне життя, зумовлене ритмом, що його відбиває колосальний космічний маятник. Лише одне коливання цього великого маятника містить всю безодню часу, яку ми відраховуємо з початку до кінця світобудови, яке під час наступного коливання починає своє наступне відродження і так – без кінця! Можливо, цей принцип, який проводить природа в усіх своїх проявах, і є та дивовижна, втаємничена у глибинних основах світобудови простота, яку передчували жителі давнини, оспівали поети і про яку говорили нам філософи» [4; 108].

Шлях до повернення втраченої духовності великою мірою вбачають сьогодні в інтенсивному процесі реставрування ортодоксального християнського культу як у католицькій, так і православної традиціях. На жаль, це не призводить до бажаних позитивних наслідків. Констатоване К. Юнгом протиріччя між діючими релігійними догматами та сьогоденним рівнем розвитку свідомості ставить носія європейської культури перед необхідністю розгляду другої з означених вище двох основних тенденцій у загальній динаміці рецепції сакрального, а саме – процесу пошуку нових підходів до сприйняття системи сакральних символів.

Безперечно методологічне значення для дослідження даної тенденції має вчення про міф російського філософа О. Лосева. Концептуальним стрижнем цієї фундаментальної праці служить ідея про реальність міфу: «Потрібно бути до останнього ступеня короткозорим у науці, навіть просто сліпим, щоби не помітити, що міф є (для міфічної свідомості, звичайно) найвища за своєю конкретністю, максимально інтенсивна і у найвищій мірі напружена реальність. Це не вигадка, а *найбільш яскрава й достовірна дійсність*» [курсив автора. – Н. Л.]» [2]. Неможливо не навести тут у якості порівняння висловлювання К. Юнга: «Немає нічого хибнішого за думку, ніби міф є «вигадкою». Скоріше міф нагадує усі інші достовірні образи фантазії, явлені переважно у сновидіннях» [7; 86–87]. Не випадково теоретична праця філософа О. Лосева має чимало точок перетину з емпірично обґрунтованими дослідженнями психолога К. Юнга: вивчення різних ракурсів одного й того ж явища призвело до подібних результатів. Так, точкою перетину в їх роботах є акцентуація багатозначності символу як блідого відбитку істини. Ключові поняття міфу у Лосева та архетипу в Юнга багато в чому перетинаються, що дає підстави характеризувати їх як феномени одного ряду. Крім того, суттєвими рисами, що об'єднують вказані поняття, є їхня «до-рефлекторна» та особистісна природа. Загалом, прагнення О. Лосева подолати безодню протиріччя між вірою та знанням виглядає відповіддю на констатовану аналітичною психологією проблему – факт кризового стану свідомості європейця, пов'язаного зі змінами в характері сприйняття існуючої християнської символіки. Своєї черги, з самого факту існування вчення О. Лосева впливає, що даний міф у старому вигляді вже не може бути для нас реальністю.

Отже, розглянуті у межах даної статті філософські, культурологічні та мистецтвознавчі праці торкаються тих чи інших аспектів проблеми дослідження динаміки рецепції сакрального носієм європейської культури. У своїй сукупності вони складають концептуальну цілісність у якості методологічної основи дослідження.

Примітки

¹ Аналогією наведеної теорії є також висловлювання Ю. Мурашковського щодо соціальних груп [3]. Порівняльний аналіз показує семантичну відповідність понять «соціальна група [3] та «субкультура» [1], «культура групи» [3] та «картина світу» [1].

² Наше твердження знаходить підкріплення у психоаналітичних дослідженнях К. Юнга. Як творець ідеї колективного безсвідомого знаменитий психолог використовує у своїх працях поняття «невроз» не лише у ставленні до окремої особистості, а й у ставленні до нації (показовий приклад – його аналіз колективного неврозу Німеччини, охопленої ідеями фашизму у 1930-1940 роки).

³ Дані переживання *a priori* вважаються контактом зі сферою надприродного. Термін *нумінозний* походить від латинського поняття *numen* – знак божественної могутності. Саме так він визначається в роботі Р. Отто «Священне» (*Das Heilige*, 1917).

⁴ Ю. Мурашковський – консультант-експерт з теорії розв'язання винахідницьких задач (ТРВЗ), заснована Г. С. Альтшуллером; головою ради Латвійської суспільної організації ТРВЗ.

Список використаної літератури

1. **Жидков В.** Искусство и социокультурная стратификация общества [Электронный ресурс] / В. Жидков, К. Соколов. – Режим доступа : <http://www.narcom.ru/ideas/common/65.html>
2. **Лосев А. Ф.** Диалектика мифа [Электронный ресурс] / А. Ф. Лосев. – Режим доступа : http://modernlib.ru/books/losev_aleksey/dialektika_mifa/read/
3. **Мурашковский Ю. С.** Закономерности развития искусств [Электронный ресурс] / Ю. С. Мурашковский. – Режим доступа : http://moby.seth.ru/art/book/43_19.html.
4. **Чижевский А. Л.** Основное начало мироздания. Система космоса / А. Л. Чижевский // Духовное созерцание. – 1997. – № 1–2. – С. 108–109.
5. **Шпенглер О.** Закат Европы. Т. 1 / О. Шпенглер. – Новосибирск : Наука, 1993. – 592 с.
6. **Юнг К. Г.** Архетип и символ [Электронный ресурс] / К. Г. Юнг. – Режим доступа : <http://forum.myword.ru/index.php?files/file/3112-arhetip-i-simvol/>
7. **Юнг К. Г.** Совесть с психологической точки зрения / К. Г. Юнг // Аналитическая психология: прошлое и настоящее / К. Г. Юнг, Э. Семьюэлс, В. Одайник, Дж. Хаббак ; сост. В. В. Зеленский, А. М. Руткевич. – М. : Мартис, 1997. – С. 80–98.

References

1. **Zhidkov V., Sokolov K.** Arts and socio-cultural stratification of society / V. Zhidkov, K. Sokolov. – Retrieved from : <http://www.narcom.ru/ideas/common/65.html>
2. **Losev A. F.** Dialectics of the myth / A. F. Losev. – Retrieved from : http://modernlib.ru/books/losev_aleksey/dialektika_mifa/read/
3. **Murashkovskii Yu. S.** Appropriateness of the developing of arts / Yu. S. Murashkovskii. – Retrieved from : http://moby.seth.ru/art/book/43_19.html
4. **Chizhevskii A. L.** Basic principles of the universe. System of the space. Problems / A. L. Chizhevskii // Dukhovnoje sozertsanije. – 1997. – # 1–2. – P. 108–109. – [in Russian].
5. **Schpengler O.** Decline of the West. T. 1 / O. Spengler. – Novosibirsk : Nauka, 1993. – 592 p. – [in Russian].
6. **Jung K. G.** Archetype and symbol / C. G. Jung. – Retrieved from : <http://forum.myword.ru/index.php?files/file/3112-arhetip-i-simvol/>
7. **Jung K. G.** Conscience from a psychological point of view / C. G. Jung // Analytical Psychology: Past and Present / C. G. Jung, E. Semyuels, V. Odaynik, J. Habbak ; comp. V. V. Zelensky, A. M. Rutkiewicz. – M. : Martis, 1997. – P. 80–98.

Левая Наталья Валериевна, кандидат искусствоведения, старший преподаватель Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского

Рецепция сакрального в европейской художественной культуре XX столетия: очерк по методологии исследования

Статья посвящена вопросам методологии исследования эволюционных процессов в восприятии сакрального носителями европейской культурной традиции; рассматривается ряд философских, культурологических и искусствоведческих трудов, имеющих методологическое значение для очерченной проблематики.

Ключевые слова: рецепция сакрального, методология, диалектика, европейская культура, духовность, культурный кризис, европейское общество, христианство, картина мира.

Levaja Natalja, kandydat yskusstvovedenyja, staršyj prepodavatel Vynnyckoho hosudarstvennoho pedahohyčeskoho unyversyteta ymeny Myxayla Kocjubynskoho

Reception of sacral in the European artistic culture of 20th century: éssay of methodology of the research

The article is dedicated to the question of methodological grounds of the research of the evolutionary process in the reception of sacral by bearers of the European culture. The problem of these evolutionary changes in the mind of the people is becoming of great importance today. There are a lot of considerable grounds for that. Firstly, the problem in question is tightly connected with the most serious global problem – the crisis of culture. There can be no doubt that the roots of the crisis should be found in the sphere of spiritual priorities of the cultural bearer. Secondly, the European culture has overstepped today the limits of its geographic location. This circumstance lends still greater importance to problems of the European culture as to global problems. Thirdly (and this argument is the most important), the research of the dynamic of the reception of sacral through the prism of the artistic culture (whose heart – the arts – is a mirror of the spiritual cosmos of the people) can help to reveal on the general negative crisis background certain positive tendencies which could play a decisive role in the process of overcoming the crisis in the future.

The investigation of the 20th–21st century's European artistic culture's achievements as such in which dynamic of the reception of sacral has been reflected needs a methodological basing. At our opinion, it can be certain philosophic, cultural and art-critical works which had been written during the indicated period. Thus, basic importance as the methodological platform for the stated research has fundamental work of O. Schpengler «Decline of the Europe» and particularly – his interpretation of culture as a living organism which comes into being, lives, develops, arrives its prosperity and dies. The scientist also operates with such a concept as *the soul of culture*, talking, for example, about «Faustian» soul of the European culture. Schpengler's reflections can be logically supplemented by the theory of social stratification which was created in 1990th in Moscow by a group of Russian sociologists of arts. Central place in their theory occupies the idea of *the image of the world*. This concept is used as such that uninfected different social groups – from the small ones to the greatest. In the context of Christianity which occupies dominate position almost in the whole world during a long period of time; confession was inalienable part of spiritual life of people. As a corrective means for different inner human contradictions and conflicts it did not need any alternative. In the 20th century the situation has been changed. The bearer of the European cultural tradition feels permanent inner conflict between accustomed canonical tenets and contemporary achievements of science. Image of the world proposed in the Bible was quite natural for medieval époque, but it does not correspond to ideas of the XXth century men. Research of collective unconsciousness by Carl Jung helped to reveal one of the most serious spiritual problems – contradiction between faith and knowledge. During his medical practice Carl Jung understood that it was a catalyst of variable neuroticism. The famous Russian philosopher Olexij Losev realized in his fundamental works the great longing to annihilate contradictions between faith and knowledge with the help of dialectics. Conceptions of both scientists are of great importance as methodological grounds for the research of the reception of sacral.

Key words: reception of sacral, methodology, dialectics, European culture, spirituality, cultural crisis, European society, Christianity, image of the world.

Надійшла до редакції 12.10.2015 р.

УДК 130.2:[316.454.4+159.922.27](477)

Александрова Марина Вячеславівна, кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології і медіа-комунікацій
Харківської державної академії культури, м. Харків

«ІДЕАЛ» І.Я. ФРАНКА ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЙНОСТІ

У сучасних умовах української дійсності на тлі драматичних подій, з одного боку, відбувається посилення консенсусу і формування солідарності, а з іншого – виявляється відсутність спільної мети й «ідеалу» для суспільства в цілому. Рецепція франківського розуміння «ідеалу» стає можливою в процесі реконструювання культурних кодів, що впливають на суспільство та можуть бути підґрунтям для формування суспільної солідарності.

Ключові слова: травма, солідарність, ідеал, культурні коди.

Постановка проблеми. Актуальність теми цієї розвідки зумовлена необхідністю усвідомлення українським суспільством історичної перспективи, виходячи з тієї соціо-політичної ситуації, в якій воно існує сьогодні. Кардинальні зміни в суспільному розвитку призводять до переоцінки світоглядних цінностей та установок. Пошук ціннісних орієнтирів сьогодення повинен базуватися на накопиченому людством досвіді, вченнях, що дають відповіді на важливі історико-філософські питання і пропонують концептуальні рішення в осмисленні ціннісних характеристик буття й соціуму. Очевидним є те, що українське суспільство нині стає заручником парадокса, до якого у своїх дослідженнях апелює культурсоціолог Д. Куракін [10]. Посилаючись на Дж. Александера [1], який вибудовує консенсус західних суспільств навколо травматичних подій (наприклад, Голокост або Вотергейт), він говорить про специфічну непримиренність опонентів навколо травматичних подій у «незахідних» суспільствах і, як наслідок, редукування солідарності до критично низьких рівнів. Ця ситуація є реальним викликом для сучасного українського суспільства, в якому на тлі травматичних подій, з одного боку, відбувається посилення консенсусу та формування громадянських структур (про що, зокрема, свідчить феномен волонтерства), а з іншого – виявляється відсутність спільної мети й «ідеалу» для всього суспільства в межах української держави. Рецепція франківського розуміння ідеалу стає можливою в процесі реконструювання тих культурних кодів, які є неявними до сучасних соціокультурних подій, але реально впливають на суспільство. Пошук та експлікація цих культурних кодів стають актуальними в процесі психологічного «опрацювання» суспільством травматичних подій.